

NJEMAČKA DEMOKRATSKA REPUBLIKA – POLJSKI SUSJED: POVIJEST PRIJATELJSTVA I PREOBRAŽAJA

Patrycja Wiśniewska

Sveučilište u Poznaniu

Pregledni rad

Primljeno: listopad 2007.

Sažetak Vlada na čelu s kancelarom Konradom Adenaurom proglasila je 21. rujna 1949. osnivanje Savezne Republike Njemačke. Kao odgovor na taj potez Sovjetski je Savez transformirao svoju okupacijsku zonu u zasebnu državu, proklamacijom Vijeća njemačkog naroda 17. listopada 1949. nazvavši tu državu Njemačkom Demokratskom Republikom (DDR). Ta zemlja, koja je uključivala mali dio teritorija Njemačke, nije mogla postati nacionalna država njemačkog naroda, no postala je isturenom zemljom "sovjetskog bloka", s visokom koncentracijom ruskih vojnih snaga. Podjela Njemačke na dva dijela, s nečim poput Berlinskog zida, bilo je nešto doista jedinstveno. Poljski narod i narod Istočne Njemačke živjeli su jedan do drugog, u istome "bloku". Ritam njihovih života u toj poslijeratnoj realnosti/povijesti nije se previše razlikovao. Članak ukazuje na slične probleme, proteste i konflikte. Književnost je u DDR-u, jednako kao i u Poljskoj, bila temeljna snaga duhovnih i političkih promjena. Komunistička vlast okončana je 1989. godine, no ključan trenutak u stvaranju političke oporbe zbio se 1976. godine. Mirna revolucija u DDR-u i strukturne/konstitucionalne promjene u Poljskoj donijele su novu kvalitetu u suradnji i susjedskim odnosima između dviju zemalja.*

Ključne riječi DDR – Njemačka Demokratska Republika, SED – Jedinstvena socijalistička partija Njemačke, njemačka protestantska crkva, njemačko-poljski konflikti 1985-1989, sovjetski blok, politička opozicija, socijalističke društvene reforme, društvena promjena/transformacije

* Članak je izložen na Znanstvenom skupu "Identität Europas – Europa zwischen Diktatur und Freiheit mit besonderer Berücksichtigung Hannah Arendts" održanom od 17. do 22. rujna 2007. u Dubrovniku (IUC).

U trenutku završetka Drugoga svjetskog rata zapadne su sile – Sjedinjene Američke Države i Velika Britanija – ali i Sovjetski Savez zauzele jednako stajalište o dvama temeljnim pitanjima o Njemačkoj. Prvo, smatrali su da Njemačka mora ostati pod čvrstim nadzorom. Trebalo ju je denacificirati i demilitarizirati. Gospodarstvo se moralo decentralizirati kako nikada više ne bi nastali uvjeti za obnavljanje sličnoga režima koji je bio poražen. Drugo, te su sile smatrale da Njemačka nakon završetka okupacije treba biti jedna država. Ostalo je samo pitanje – kakva država? Cilj je zapadnih država bio da Njemačka postane demokratska, razvijena zemlja, koja poštuje ljudska prava. Rusi su se nadali da će to biti komunistička država.

S vremenom je postalo jasno da nije moguće sporazumjeti se o karakteru Njemačke. Počeo je Hladni rat između Sovjetskoga Saveza i Zapada. Njegov je ishod bila okupirana Njemačka podijeljena na dva dijela. Godine 1947. engleska i američka okupacijska zona povezane su u bizonu. Godine 1949. priključila im se francuska zona. Rezultat povezivanja bila je trizona. U kolovozu 1949. godine u njoj su provedeni parlamentarni izbori na kojima su pobijedili kršćanski demokrati i liberali. Novonastala vlada, s kancelarom Konradom Adenauerom na čelu, objavila je 21. rujna 1949. godine nastanak Savezne Republike Njemačke. Kao odgovor na to Sovjetski je Savez završio pretvaranje svoje okupacijske zone u državu koja će biti odvojena i podređena njegovim interesima. Dana 7. listopada 1949. godine pod pokroviteljstvom SSSR-a osnovano je Njemačko narodno vijeće kao privremena Narodna skupština, koja je 17. listopada 1949.

godine proglasila Njemačku Demokratsku Republiku. Četiri dana kasnije za njezina je predsjednika izabran Walter Pieck. Sljedećega dana formirana je Vlada pod vodstvom Otta Grotewohla. Sovjetske snage predale su novoj državi prava koja je dotle imala sovjetska vojna uprava. Te su snage temeljile svoju nadležnost za ta prava na zaključcima Potsdamskoga ugovora velikih sila.

Njemačka Demokratska Republika (DDR) – obuhvaćajući relativno malen dio njemačkoga teritorija – nije mogla biti etničkom državom Nijemaca. Ona je služila kao prednji dio “socijalističkoga tabora” i bila je područje goleme koncentracije sovjetskih armija. Bila je najuređenija od svih komunističkih država. To je bila država s relativno visokim životnim standardom. Istodobno je Istočna Njemačka (tako su je nazivali Poljaci) bila najtotalitarnija zemlja sovjetskoga tabora. Tako visoke razine marksističko-lenjinističke indoktrinacije, pod kojom je živjelo njezino stanovništvo, nije bilo u ostalim komunističkim državama.

Postojalo je opće uvjerenje da se povijest DDR-a elementarno razlikuje od povijesti drugih zemalja Istočnoga bloka. Ono se temeljilo na tvrdnji da je DDR uvijek bio dio Njemačke. U tome se smislu njegov položaj razlikovao od položaja drugih potpuno okupiranih zemalja. Podjela Njemačke bila je jedinstvena kao i Berlinski zid. Poljaci i istočni Nijemci živjeli su kao susjedi, u jednome “bloku”. Ritam njihova života u poslijeratnoj povijesti jedva se razlikovao. Problem je bio u tome što je povijest DDR-a bila gotovo nepoznata, barem u Poljskoj. Nakon 1945. godine institucije sustava sile bile su uvedene sličnim tehnikama, odnosno počele su društvenim reformama. One su obu-

hvaćale poljoprivredu i industriju i trebale su pomoći pri stvaranju novoga društvenog ustroja koji bi bio prijemčiv za manipulacije moći. U DDR-u su, kao i u Poljskoj, komunisti apsorbirali socijaldemokrate. KPD i SPD ujedinili su se 1946. godine, prije nego u Poljskoj. Eliminirani su oni socijaldemokrati koji se nisu htjeli podčiniti. Nastao je sustav satelitskih stranaka. Za razdoblje masovnoga terora isprika je nađena u borbi s nacistima. Tamna mrlja bio je zatvor u Waldheimu u Saskoj. Od travnja do srpnja 1950. godine ondje su održani – svakih pola sata – procesi protiv ukupno 3.392 optuženika. Izrečene su 33 smrtne presude. U noći između 3. i 4. studenoga 1950. godine u zatvorskom podrumu ubijena su 24 optuženika. Njih su uhitile sovjetske snage pod optužbom za nacionalsocijalističke zločine ili kao protivnike sistema. To su bili “antifašistički procesi ratnim zločincima”. Kada se režim obračunao s političkom oporbom, počeo je napad na Crkvu. Zatim su komunisti počeli – slično kao u Poljskoj – “čistiti” vlastite redove. Žrtve su bili: član Politbira CK SED-a Paul Mecker, ravnatelj središnje radiopostaje “Deutschlandsender” Leo Bauer, generalni tajnik željeznica Willy Kreitmeyer, direktor središnjih novina “Neues Deutschland” Lex Bende. Oni su mučeni i ubijeni u rudniku urana.¹

Od 1946. do 1948. godine SED – Socijalistička jedinstvena partija Njemačke – učvrstila je svoj položaj i odredi-

¹ U Poljskoj je Bierut blaže postupao s Gomuikom i njegovom “skupinom”. Poljaci su se oduvijek ponosili svojom ustaničkom tradicijom. Kao prvi pokret i pobunu protiv komunističkih snaga navode Budimpeštu i Poznanj iz 1956. godine. Zaboravljaju da su prvi bili Nijemci.

la organe vlasti. Došlo je do otpora vlastima, što je bila posljedica drastičnih promjena kursa u SED-u još prije Staljinove smrti. Na 2. partijskoj konferenciji, održanoj od 9. do 12. lipnja 1952, donijete su odluke o ubrzanoj “planskoj izgradnji socijalizma”, zaoštavanju klase borbe, suzbijanju Crkve, kolektivizaciji poljoprivrede, razvoju teške industrije. Te su odluke izazvale političku i gospodarsku krizu. Teror i borba protiv privatnih vlasnika prouzročili su masovan bijeg na Zapad. Samo 1952. godine pobjegle su 182 000 ljudi, među njima tisuće seljaka zbog prisilne kolektivizacije. Nakon Staljinove smrti u ožujku 1953. godine vodstvo SED-a izgubilo je ne samo svoje zaštitnike nego i programatsku podršku. Dana 28. svibnja Vlada je donijela odluku o povećanju radne norme za više od 10%. Drugoga lipnja u Moskvu su pozvani generalni tajnik CK SED-a Walter Ulbricht i premijer Otto Grotewohl, gdje je izražena sumnja u njihovu političku liniju. Tjedan nakon toga Politbiro je priznao svoje pogreške i najavio ukidanje odluka o seljacima, privatnoj inicijativi i kleru. Ublažavanjem kursa nisu izbjegnute napetosti, koje su iz mjeseca u mjesec rasle, osobito zato što vlasti nisu ukinule zaključke o povećanju radnih normi. Već su 12. lipnja 1953. godine radnici donijeli rezoluciju u Magdeburgu u kojoj su zahtijevali uhićenje članova Politbira CK SED-a. Izbio je ustanak na uglednome gradilištu DDR-a – u berlinskoj Staljinovoj aleji (danas Frankfurtskoj aleji). U ponedjeljak 15. lipnja ljudi su se okupili na gradilištu bolnice u Friedrichshainu u Berlinu. Upućena je rezolucija premijeru u kojoj se zahtijevalo ukidanje radnih normi. Sutradan su zidari kućnoga bloka broj 40 u Staljinovoj aleji obaviješteni da su njihovi izaslanici uhićeni. Pošli

su ih osloboditi. Pridružili su se kolegama iz drugih blokova. Marš je bio spontan. Pritom je bilo razbojničkih napada i krađa. U 13,30 sati povorka je došla k premijeru. U tome je trenutku objavljeno na radiju da je odluka o normi povučena. Pred demonstrante je izašao ministar teške industrije Fritz Selbmann, ali nije smirio situaciju. Radnici nisu zahtijevali samo opoziv norme, nego i slobodne izbore, oslobađanje političkih zatvorenika, povlačenje okupacijske armije, ujedinjenje Njemačke, reviziju granice na Odri i Nisi. Dana 17. lipnja proglasili su opći štrajk. Počeo je narodni ustanak.

Prvi su pokreti počeli još uvečer 16. lipnja. Na sektorskim granicama pojavile su se parole i transparenti. Walter Ulbricht zamolio je sovjetske postrojbe za suglasnost da policija puca na narodne mase. Moskva je odbila. Godine 1953. DDR nije još imao svoju vojsku. Nakon što je u noći izbila prava bitka policije s narodnom masom koja je opkolila palaču Friedrichstadt, sovjetsko je zapovjedništvo shvatilo da će u određenom trenutku biti teško ovladati štrajkom u Berlinu. Tenkovi su počeli ulaziti u grad. Radiopostaja RIAS iz Američkoga sektora u Zapadnome Berlinu i druge postaje obavještavale su o događajima u noći između 16. i 17. lipnja. Štrajkovi su se proširili u unutrašnjost zemlje. Zahvatili su gradove i sela oko Berlina, Jenu, Magdeburg, Geru, Erfurt, Halle, Leipzig i Rostock. Dana 17. lipnja 1953. godine u 7 sati tisuće ljudi okupile su se na Strausberger Platzu 10. To više nije bio štrajk, nego ustanak kojem je cilj bio obaranje vlade. Oko 9 sati tisuće su ljudi došle na Alexanderplatz, u ulicu Unter den Linden, na Potsdamer Platz. U 11,30 sati krenuli su sovjetski tenkovi. Nisu napali mase, nego su ih htjeli

razdvojiti. Prve su žrtve pale na strani policije kada su mase obasule kamenjem dužnosnike iz prevrnutoga automobila. Napadani su automobili Ministarstva državne sigurnosti, paljene su stražarnice i kiosci te rušene utvrde na sektorskim granicama. U 11 sati prestale su djelovati gradske komunikacije. U 13 sati iz Moskve je doletio maršal Vasilij Sokolovski i preuzeo vodstvo postrojbi. Ustanici su zaposjeli zgradu Partije, zapalili jednu robnu kuću. Maršal je proglasio izvanredno stanje. Tenkovi su opkolili sektorske granice. Ustanak se postupno razbuktao. U cijelom DDR-u ustanici su osvojili 250 partijskih i državnih zgrada. Iz 12 zatvora oslobođeno je 1.400 zatvorenika, od kojih je 1.200 bilo uhićeno. Štrajkovi su zahvatili 600 poduzeća. U Jeni i Rathenowu linčovani su pripadnici tajne policije. Izvanredno je stanje trajalo 4 tjedna. Bitno je međutim to što su napadi bili usmjereni protiv SED-a, a ne protiv sovjetske armije. Oni su skrivili smrt 24 građanina DDR-a, a hicima narodne policije ubijeno je 8 osoba. Osamnaest ustanika strijeljano je presudama sovjetskih vojnih sudova. Ustanak je brzo ugušen. Broj ubijenih ni danas nije poznat. Procjenjuje se da je bilo 60-80 mrtvih. Već su 17. lipnja počela uhićenja. Ministarstvo državne sigurnosti uhitilo je 15 000 ljudi (trećina od toga bili su stanovnici Berlina). Većina je krajem srpnja puštena na slobodu, ali mnogi su poslani u SSSR. Zapadne države nisu reagirale na te događaje. Walter Ulbricht ostao je na vlasti. U Zapadnoj Njemačkoj 17. je lipnja proglašen državnim praznikom, Danom njemačkoga jedinstva. Ti događaji nisu imali značajnu ulogu. Ustanak 1953. godine izbio je prerano da bi imao značenje kao pobuna u Poznanju 1956. godine.

Ona je bila brutalnije ugušena. Društvu DDR-a bila je to lekcija poput one mađarske iz 1956. godine, premda manje krvava. Otvoreni je otpor oslabio za niz godina i nije imao razmjere kao onaj u Poljskoj ili u Čehoslovačkoj (Wóycicki, 2000: 14-20).

Mjere odmazde postojećega sustava bile su tako jake da se pedesetih godina država našla pred gubitkom stanovništva. Razlog tomu bila je činjenica da je u podijeljenome Berlinu granica između njemačkih država postojala samo na papiru. Tko god je živio u Berlinu, mogao je bez ikakvih zapreka prijeći iz jednoga dijela grada u drugi. To je značilo da se stanovništvo DDR-a stalno iseljavalo na Zapad. Između 1949. i 1961. godine u SR Njemačku je pobjeglo oko 2,7 milijuna ljudi. Kako bi spriječila daljnje bježanje, Vlada DDR-a zaključila je 13. kolovoza 1961. godine da se na berlinskim sektorskim granicama izgradi zid. To je bio svjetski presedan. Nikada i nigdje takvo što nije napravljeno. Svu vlast u DDR-u imala je komunistička stranka – Jedinstvena socijalistička partija Njemačke (SED). Na njezinu čelu bili su Wilhelm Pieck (do 1953), Walter Ulbricht (1953-1971), Erich Honecker (1971-1989) i na kraju Egon Krenz (1989). Društvo je bilo praćeno i nadzirano. Glavnu je ulogu pritom imala državna tajna policija (Stasi). Njezina je zadaća bila praćenje, šikaniiranje i represija nad građanima za koje se sumnjalo da su neprijateljski raspoloženi prema sistemu. Špijunirala je i u inozemstvu. Već je 1950. godine počela prisluškivati telefonske razgovore, što je činila bez prekida do prosinca 1989. godine. U početku je 26. samostalni odjel mogao istovremeno nadzirati 20 razgovora, a kasnije, zahvaljujući modernizaciji tehnike, i 1.000

razgovora. U tome je odjelu u trenutku rušenja zida radilo 436 dužnosnika. Šesnaesti odjel III. sektora bavio se prisluškivanjem međunarodnih telefonskih razgovora. Informacije su upotrebljavane za dezinformiranje i provociranje. Žrtva je takve metode bio, među ostalima, Helmut Kohl. Njegov razgovor s tadašnjim generalnim tajnikom CDU-a Kurtom Biedenkopffom bio je 1981. godine, nakon izmjena, prepisan na papiru CIA-e i doturen tjednicima “Der Spiegel” i “Der Stern”. Kohl je govorio o zavjeri, ali nitko mu nije vjerovao (usp. Grzybowska, 2000). Stasi je također potkradao pisma i pakete. To je donosilo priličnu dobit. Od 1984. do 1989. godine država je tako zaradila trideset dva milijuna njemačkih maraka. I Poljska služba sigurnosti služila se metodom poštanske pljačke i telefonskog prisluškivanja. Pisma iz inozemstva redovito su imala žig “stiglo s tragovima oštećenja”.

Razdoblje nakon 20. kongresa Komunističke partije Ruske Federacije (KPRF) u DDR-u je – slično kao u Poljskoj – bilo vrijeme vrenja. Treća partijska konferencija SED-a (24-30. ožujka 1956) bila je dobra prilika da se izrazi protivljenje pred dužnosnicima Ulbrichtove partije. U svibnju 1956. godine germanist Hans Meyer održao je govor na konferenciji stručnjaka za književnost u kojemu je kritizirao socijalističku lozinku da je pisac “inženjer ljudskih duša”. Taj su govor objavile novine “Der Sonntag”. One su bile pandan poljskim novinama “Po prostu” – tribini neovisnih intelektualaca. “U to je vrijeme Günter Kunert objavio poznatu pjesmu *Du kannst nicht entfliehen*. Ona je imala sličnu ulogu kao u Poljskoj Wazykova *Pjesma za odrasle*. U drugoj polovici 1956. godine iz zatvora

je pušteno 11 000 osoba” (usp. Wóyci-cki, 2000).

Razlika je između poljskoga i nje- mačkoga iskustva iz 1956. godine u tome što je Ulbricht u srži ugušio unu- tarnju partijsku oporbu. Dana 9. ožujka 1957. godine objavljeno je da je filozof Wolfgang Harich osuđen na 10 godina zatvora. Predodžba novoga sustava bila je veoma poželjna za pripadnike nje- mačke ljevice. Ona je značila moguć- nost odvajanja od “smeđe” prošlosti. U biti je, kao i u Poljskoj, oslabjela usilje- na privlačnost predvodničkoga sustava i u redovima onih ljudi koji su vjerovali u istočnonjemački socijalizam. Promje- na raspoloženja osjetila se ponajprije u kulturi. Valja napomenuti da se to, u usporedbi s Poljskom, dogodilo s ma- lim zakašnjenjem. Prve ozbiljne poti- caje donijela je omladinska i književna scena. Šezdesete i sedamdesete godine vrijeme su individualizma i pesimizma. Pravu oluju donijela je drama Ulricha Plenzdorfa *Die neuen Leiden des jun- gen W.*, objavljena u časopisu “Sinn und Form”, pripovijetka Christe Wolf *Kas- sandra* te knjiga Reinera Kunzea *Die wunderbaren Jahre*. Književnost je u DDR-u, slično kao u Poljskoj, bila mo- tor duhovnih i političkih preobražaja.

Opet je režim, zbog brojnih so- vjetskih garnizona otporniji nego u Poljskoj, nastupio oštrije. Cenzura je bjesnila. Njezine su žrtve bila mnoga radoznala i skeptična djela pisaca po- put Erwina Strittmatters, Ericha Loesta, Stefana Heyma. Slično kao u Poljskoj, književna oporba počela se pretvarati u političku. Razvijala se omladinska pop- kultura, društvene niše, nastajale su prilike za manifestiranje neovisnosti, sve su češći bili *rock*-koncerti.

Godine 1976. prodorno je počeo, kao u Poljskoj, proces oblikovanja po-

litičke oporbe. Oduzimanje državljan- stva DDR-a pjevaču Wolfu Bierman- nu, koji je nastupio u Kölnu, izazvalo je buru prosvjeda kolega umjetnika. Pismo upućeno Politbirou potpisa- li su najistaknutiji istočnonjemački umjetnici. To je bilo godinu dana na- kon Konferencije u Helsinkiu. Sistem DDR-a je popuštao. Oporba se razvija- la, ali ne tako dobro da bi mogla podr- žati “Solidarnost”. Nije mogla doprijeti do Poljske. Od druge polovice osamde- setih godina stalno je izlazio opozicijski “Löschpapier”, u Berlinu “Arche Nova”, u Leipzigu “Mücke”, u Halleu “Nacht- gebete”, u Magdeburgu “Nachtdruck”. Njemačka je bila u konspiraciji.

Od 1987. godine počinje formiranje demokratske oporbe, djelomice prema poljskome modelu. Nastaju brojne gra- đanske inicijative. Sloganima o obrani mira i ljudskih prava te su građanske inicijative prouzročile eroziju sustava. Kada je došla “perestrojka”, Honecker je odlučio, nasuprot Gorbačovu u Mos- kvi, poći “samostalnim putem” u izo- laciju. Dana 7. listopada 1989. godine Mihail Gorbačov u svome govoru nije podržao politiku vođa DDR-a.

Narednoga dana DDR je zahvati- la bujica masovnih prosvjeda. Gotovo je mogla završiti u krvi. Dana 18. listo- pada 1989. godine završila je Honecke- rova vladavina. On je podnio ostavku. Nekoliko tjedana prije odlaska slavio je četrdeseti rođendan DDR-a u pa- lači Republike (koja se nalazi na trgu dvorca Hohenzollern, srušenog poslije rata). Demonstracije i prosvjedi miliju- na ljudi u Leipzigu, Berlinu, Rostocku i Dresdenu srušili su ustroj režima. Tko želi upoznati i razumjeti Njemačku, ne smije zanemariti zanos tih dana, odu- ševljenje zbog slobode, oduševljenje bez nacionalizma. Honeckerovo mje-

sto zauzeo je malo poznat Egon Krenz. Novi generalni tajnik SED-a dopušta prelazak granice s osobnom iskaznicom. Dana 9. studenoga Vlada dopušta prelazak granice između obiju država bez formalnosti. Toga dana pao je Berlinski zid.

Postoji uvjerenje, barem u Poljskoj, da se DDR 1989-1990. srušio kao kula od karata i da njemačko društvo nema velikih zasluga za uklanjanje sovjetsko-godine bloka. Jasno je da su praško proljeće iz 1968. godine ili pokret "Solidarnost" bile pojave koje su mogle imponirati. Povijest oporbe u DDR-u znatno je bogatija nego što se misli. DDR nije pao zbog utjecaja "općega vjetera povijesti", nego je taj pad bio rezultat snažnoga društvenog pokreta. Zamah toga pokreta bio je sličan pokretu "Solidarnosti". Ritam povijesti DDR-a bio je sličan ritmu povijesti NR Poljske. No režim DDR-a imao je veću premoć nad društvom. Prosvjedi u Njemačkoj rasli su u drugačijim oblicima nego u Poljskoj. Između 1949. i 1961. godine iz DDR-a je pobjeglo 2,7 milijuna ljudi, dakle 15% građana. Mnogi oporbenjaci otišli su na Zapad ili su bili protjerani. Iz Poljske se nije moglo lako pobjeći. Nije postojala druga Poljska u koju bi se bjegžalo. Povijest DDR-a povijest je otpora i hrabrosti u borbi za demokraciju.

Pri opisu društvenoga protivljenja moći vrijedno je spomenuti ulogu Crkve i sekularizacije društva kao oblika borbe Partije s tom institucijom. U popisu stanovništva 1946. godine 81,9% stanovništva DDR-a prijavilo je pripadnost Evangeličkoj crkvi, a 11,9% Katoličkoj crkvi. Nakon popisa 1964. godine (to je bio posljednji popis s prijavom vjerske pripadnosti) udio protestanata u ukupnom broju stanovništva bio je 59,35%, a katolika 8,09%. Prema istra-

živanjima raznih institucija 1990-1991. godine, udio protestanata bio je između 21 i 27%, a katolika između 3,6 i 5,5%. Godine 1990. 35% anketiranih izjavilo je da ne pripada nijednoj Crkvi, a 31% da je istupilo iz Crkve. Ljudi povezani s Crkvom bili su u manjini – bilo ih je 30% (usp. Mechtenberg, 2000). Proces odvajanja od Crkve objašnjava se sekularizacijom društva koju je provodio SED.

U drugoj polovici osamdesetih godina počela je borba s crkvama. Partija je krenula u ofenzivu protiv "političkoga klerikalizma". Ateistička je propaganda eskalirala organiziranjem protucrkvениh manifestacija, izdavanjem brošura, nalaganjem školstvu neprijateljskoga usmjerenja prema religiji. Veoma učinkovitim sredstvom sekularizacije pokazalo se uvođenje svečane prisege za mladež 1954. godine. Obje su je Crkve nazvale "zamjenskom ceremonijom za vjeru", koja isključuje savez s religijom. U udžbeniku je stajalo da ta ceremonija postaje "integralnom sastavnicom socijalističke izobrazbe i odgoja". Stanje u konfesijskoj sferi postalo je psihološkim opterećenjem. S jedne su strane svećenici pozivali na odbijanje svečane prisege, a s druge je strane vlast prijetila kaznama njezinim protivnicima. Slabljenje položaja Crkva uzrokovala su i dekomponiranja u društvenom okruženju, društvena pokretljivost i preobražaj te, također, ponašanje srednjonjemačke Evangeličke crkve za vrijeme nacionalsocijalizma.

Činjenica da je DDR bio jedina socijalistička zemlja s najvećim udjelom protestanata imala je crkveno-političke posljedice. Klaus Gysi, koji je bio odgovoran za politiku prema Crkvama, u svome je govoru u Kraljevskome institutu za međunarodne poslove

u Londonu 1981. godine rekao da se Evangelička crkva osjeća pozvanom da sudjeluje u društvenome životu, dakle pravilo odvojenosti Crkve od države mora se drukčije primjenjivati nego u zemljama s Crkvama čistoga kulta, jer se ona sama smatra društveno aktivnom snagom (usp. Mechtenberg, 2000). Zato svečana prisega nije bila samo "socijalistička zamjenska ceremonija" ni religijsko-politički sukob, nego obiteljska svečanost. Svečanost je preživjela vrijeme propasti DDR-a, a u društvenim su se običajima iskazivale građanske vrline tradicionalno povezane s protestantizmom, kao što su marljivost, osjećaj dužnosti, disciplina, red, štedljivost i potreba za socijalnom sigurnošću. Postojao je stanovit savez između protestantskoga etosa i socijalističkoga morala. Poklapali su se njihovi vrijednosni sustavi, s tom razlikom što je sustav DDR-a proklamirao ta svojstva kao postignuće nastalo "izgradnjom socijalizma".

Paradoksalna je činjenica da je s gubitkom članova obiju Crkava raslo njihovo društveno značenje, osobito Evangeličke crkve. Računajući s društvenim otuđenjem Crkava, politika DDR-a oduzela im je politički utjecaj. Ipak, one su zadržale samostalnost. Ta činjenica, koja se činila manje značajnom, otvorila je mogućnost porasta važnosti Crkava. Ona se osamdesetih godina odrazila u stvaranju neovisnoga pokreta pod pokroviteljstvom i nadzorom Evangeličke crkve, i pridonijela je procesu destabilizacije sustava.

Skupine koje su nastajale nakon 1981. godine i istupale pod krilaticama obrane ljudskih prava ili zaštite okoliša te djelovale uz podršku Crkve izrastale su pod napetostima u odnosima s državom. Pokraj takve zaštitničke funkcije,

Evangelička je crkva u dijalogu s Vladom nastojala isticati važnost stremljenja za demokratizacijom društvenoga života i ublažavanja sukoba. Budući da su ta nastojanja bila bezuspješna, bilo je teško obuzdavati i nadzirati oporbenne skupine u okviru crkvenih struktura. Država ih je nastojala neutralizirati skandaliziranjem potencijala društvenoga nezadovoljstva na tlu Crkve. Godine 1989, pod utjecajem Gorbačovljevih krilatica "glasnost" i "perestrojka", iz neovisnih je skupina nastala široka oporba koja je otvorenom borbom zahtijevala reformu sustava. To je ubrzalo pad DDR-a i otvorilo put u njemačko jedinstvo.

Kada su 3. listopada 1990. godine, na Dan njemačkoga jedinstva, zvonila zvona Katoličke crkve, šutjela su zvona Evangeličke crkve. To je bilo simbolično izražavanje mišljenja katolika i protestanata o njemačkom jedinstvu. Bit te razlike bila je u tome što je Evangelička crkva bila previše ukorijenjena u socijalizam DDR-a. Godine 1973. Sinod Saveza evangeličkih crkava u DDR-u izrazio je samoodređenje tih Crkava u jednoj rečenici: "Ne želimo biti Crkva pokraj socijalizma niti protiv njega, nego Crkva u socijalizmu". Od toga dana upotrebljava se skraćena formulacija "Crkva u socijalizmu".

Za vrijeme posjeta uprave Konferencije crkvenoga vodstva Erichu Honeckeru 6. ožujka 1978. godine predsjednik Državnoga vijeća službeno je izjavio da se Crkvama kao "Crkvama u socijalizmu" otvaraju mnoge mogućnosti djelovanja (usp. Mechtenberg, 2000). Stvoren je temelj za suradnju Evangeličke crkve u socijalističkoj državi. Crkva nije shvatila formulaciju "Crkva u socijalizmu" ni kao socijalističku verziju saveza s vlašću ni kao vjerskomoralistički

blagoslov političkih ciljeva. Ona ju je smatrala skeptičnom refleksijom o socijalističkim obećanjima i pojednostavljenjem u svjetlu kršćanske vjere kako bi se u socijalizmu potakla aktivnost kršćana u društvenom životu. Formulacija "Crkva u socijalizmu" motivirala je reformatorske protestantske snage za angažman u pitanju "reformiranoga socijalizma". Na takvo djelovanje pozvao je već 1972. godine na Zemaljski sinod erfurtski evangelički predstojnik Heino Falcke. Stoga se može zaključiti da te snage nisu težile rušenju DDR-a te da su bile razočarane kada je DDR propao.

Katolička crkva u DDR-u nikada nije bila na poziciji "Crkve u socijalizmu" te se distancirala od režima DDR-a. Njezina strategija čekanja dovela je do usredotočenja na unutarcrkvena pitanja. Godine 1988-1989. u okviru Eku-menske skupštine počela je suradnja između obiju Crkava u pitanjima mira, pravедnosti i promoviranja stvoriteljstva.

Doživljeno razočaranje jednoga dijela evangeličkih reformatorskih snaga u vrijeme političkoga prodora produbilo se nakon poraza građanskoga pokreta stranaka "Demokratski polet" ili "Savez 90" na izborima za Narodnu skupštinu 18. ožujka 1990. godine i na komunalnim izborima 6. svibnja 1990. godine. Tada su katolici, koji su se, neopterećeni prošlošću, kandidirali na listama za obnovljeni istočnonjemački CDU, dobili natprosječan broj predstavnika na svim političkim razinama. To je bilo iznenađenje s obzirom na percepciju Katoličke crkve kao krute i anakronističke organizacije. Unutar te crkve u DDR-u nastajali su pripremni oblici za demokraciju i preuzimanje odgovornosti, a i u studentskim zaje-

dnicama i akademskim krugovima, te u okviru aktivnosti konfesijskih katoličkih općina ili u katoličkoj okolici Eichsfelda i katoličkoga dijela Lausitza (Lužice). Oni su pokazivali znatnu otpornost na ateističke utjecaje režima SED-a. U Poljskoj je veoma jaka Katolička crkva bila tvrđava i pribježište za sve djelatnike i stranke iz oporbe. Država je tolerirala postojanje Crkve, suzbijala je i pratila, ali Crkva je ostala neovisna i neprikladna za utjecaj režima. Nakon pada komunizma Crkva je bila najvažnija institucija u državi. U vrijeme prodora obje su Crkve u DDR-u uživale autoritet i ugled. Predstavnici Crkava bili su posrednici i mirotvorci u razgovorima. No to nije donijelo obnovu crkvenoga života. S oblikovanjem pluralističkoga društva i odgovarajućega stranačkog spektra završila se politička funkcija Crkava.

Položaj Crkava na objema stranama njemačko-poljske granice temeljito se razlikovao. Dok na poljskoj strani konfesijske razlike nisu bile značajne, a društveni je etos bio određen Katoličkom crkvom, duboko uraslom u nacionalnu svijest, usporedna je veza u Istočnoj Njemačkoj moguća jedino u maloj katoličkoj enklavi Eichsfeldu i u Lužičkih Srba. Crkve u DDR-u i NR Poljskoj služile su se drukčijim strategijama u ratu s tadašnjim političkim sustavom. No to ne znači da je bilo problema u prijateljstvu Poljaka i Nijemaca.

Vrijedno je spomenuti jedan manje poznat podatak o sukobu NR Poljske i DDR-a 1985-1989. godine. To je nepoznata stranica odnosa između država "socijalističkoga tabora". Premda je to bio međunarodni sukob, nije bio poznat izvan područja zapadne Pomeranije. On je prouzročio sukob dviju država članica socijalističkoga bloka. To

su bila pitanja zakonodavne, prestižne i gospodarske prirode. Počeo je jednostranom odlukom Vlade DDR-a od 20. prosinca 1984. godine o proširenju svoga akvatorija za 12 morskih milja koja je stupila na snagu 1. siječnja 1985. godine. Time su pod upravu Istočnoga Berlina dospjeli elementi infrastrukture (dokovi i sidrišta) skupine luka Szczecin-Swinoujscie. Oni su bili nužni za uspješnu djelatnost tih luka. Poljska strana nije prihvatila jednostranu odluku susjeda, pa je od 1985. do 1989. godine dio morskog zaljeva bio sporan; bila je to arena neuobičajenih i istodobno dramatičnih događaja za odnose između službeno bratskih država. Sukob nije bio beznačajan za bilateralne odnose ni za unutarnje stanje u Poljskoj. On pokazuje unutarnje preobražaje Istočnoga bloka krajem osamdesetih godina 20. stoljeća. Osjećaj zajedništva oslabio je padom prestiža SSSR-a. To je bio prvi javni teritorijalni sukob među socijalističkim državama. Imao je političku i ideološku dimenziju te je pokazao da je postavka o beskonfliktnome karakteru odnosa među državama socijalističkoga bloka bila lažna. Konflikt je zadirao u interese Poljske i prijetio je ozbiljnim posljedicama za pomorsko gospodarstvo i povelik broj poduzeća te grane u cijeloj zemlji.

Time se osamdesetih godina vratio osjećaj da je gospodarsko-politička stabilnost ugrožena, osjećaj koji Poljake prati od uspostave poljskoga suvereniteta u Szczecinu 1945. godine (grad je došao pod poljsku upravu tek 5. srpnja 1945. godine i do 1955. godine ostao pod sovjetskom upravom; usp. Techman, 1994).

Uzroke konflikta u morskome zaljevu valja tražiti u odlukama Potsdamske konferencije. Dana 2. kolovoza 1945.

godine predstavnici četiriju sila dodijelili su Poljskoj ušće Odre, zajedno s lukama Szczecin i Swinoujscie, ali nisu spomenuli morsku granicu u zaljevu (usp. Dokumenty..., 1980). Taj previd, ili nedosljednost, opteretio je odnos između NRP-a i DDR-a. Navedeni element zapadne poljske granice nije bio dopunjen za vrijeme provođenja delimitacije u tome području. Nakon osnivanja DDR-a 1949. godine poljska je vlast pod ideološkim i političkim utjecajem Moskve priznala "demokratsku i socijalističku susjednu državu", s nadom u miroljubivu suradnju.

Dana 6. srpnja 1950. godine u Görlitzu je potpisan Ugovor o normalizaciji, koji je regulirao međusobne odnose i potvrdio granicu. U takozvanome aktu iz Frankfurta na Odri od 27. siječnja 1951. godine poljska je strana navela bilješku da morska granica između obiju država skreće za više od 10 stupnjeva na zapad, što je značilo da tri milje teritorijalnih voda DDR-a završavaju prije dokova kod Swinoujściea na udaljenosti od 0,7 milja od osi dokova. Bilo je vidljivo da su u morskome zaljevu nastupile posebne okolnosti povezane s poljskim komercijalno-brodskim i gospodarskim interesima (*ibid.*). Besmisleno je bilo međutim navođenje točke A/13 (o udaljenosti od 6 milja od ruba) kao morske granice. To je bio ključni problem u tome pitanju. Produbljivanje kaosa, koji je prouzročen nepostojanjem oznake granice teritorijalnoga mora, uslijedilo je šezdesetih i sedamdesetih godina. Zbog pogreške u pregovorima te nedostatka kompetentnosti na poljskoj strani nastala je paradoksalna situacija, u kojoj je jedan dio dna zaljeva pripadao Istočnoj Njemačkoj, na tome tlu izgrađeni dok Poljskoj, a voda je ostala ničija zemlja (usp. Slepowron-

ski, 2005). Kao rezultat Zakona o teritorijalnome moru DDR-a iz 1982. godine Vlada te države donijela je 20. prosinca 1984. godine uredbu kojom se od 1. siječnja 1985. godine proglasila većinskim vlasnikom vodenih putova i sidrišta luka Szczecin-Swinoujscie.

Čini se da je osim pitanja prestiža, koja su proizašla iz političke krize u NR Poljskoj, i natjecanja za drugu poziciju u bloku iza SSSR-a, važnu ulogu u takvim postupcima imao gospodarski čimbenik (usp. Olschowsky, 2001).

Od 1988. godine konflikt je bio sve jači. Poljska, nemoćna nakon izvanrednoga stanja 1981-1982. godine, nije mogla predložiti rješenje problema. Između 1985. i 1988. godine izbijali su incidenti u spornim vodama uz sudjelovanje ratnih mornarica.

Pregovori su počeli u proljeće 1988. godine nakon susreta E. Honeckera i W. Jaruzelskoga. Ni do danas povjesničari ne mogu objasniti okolnosti prekretnice u njemačko-poljskim kontaktima ni povezanost Istočnoga bloka s unutar-njim stanjem u NR Poljskoj i DDR-u.

Do prekretnice je došlo u siječnju 1989. godine, kada je vlast DDR-a bila spremna za kompromis i prepuštanje na poljskoj strani ili na otvorenome moru cijeloga dijela pod dokovima te svih sidrišta. Dokument o pitanjima morske granice u zaljevu potpisan je 22. svibnja 1989. godine (usp. Umowa między..., 1990: 17).

Promjene režima u Poljskoj početkom devedesetih godina te "miroljubiva revolucija" u Istočnoj Njemačkoj 1989. godine donijele su novu kvalitetu u susjedsku suradnju i odnose. Pružila se prilika da se gradi prijateljstvo, osobni kontakti i odnosi, čime je prevladano razdoblje izoliranosti osamdesetih godina. Kao što je napisao Hans Jacobson, samo jačanjem veza i integriranjem Poljske sa zapadnim društvom bio je moguć prijelaz s postojanja "pokraj drugih" na zajedničko djelovanje "s drugima" (usp. Hajnicz, 1996).

Funkcionalne pogranične euroregije imale su ulogu "europskih mostova" i preobrazile su njemačko-poljsko susjedstvo u partnerstvo.

*S njemačkoga preveo
Tomislav Martinović*

LITERATURA

- Bulletin des Presse und Informationsamtes der Bundesregierung* (nr 48 z 27. 05. 1987).
- Burger, Wiesław S. (1997) *Problem jedności Niemiec w stosunkach między państwami niemieckimi w końcu lat 80*, Przegląd Politologiczny.
- Dokumenty i materiały do stosunków Polski i NRD, u: A. Czubinski, *Układ Zgorzelecki*, Lublin 1980.
- Grzybowska, K. (2000) "Jak Stasi okradła obywateli NRD", *Wprost*, 11. lipnia.
- Hajnicz, A. (1996) *Ze soba czy przeciw sobie. Polska-Niemcy 1982-1992*, Varšava.
- Malycha, A. (2005) "Die SED, Geschichte ihrer Stalinisierung 1946-1953", *Central European History*, 38 (1): 175-176.
- Mechtenberg, T. (2000) Jak żywotne jest chrześcijaństwo między Laba a Odra, u: *Więź*, br. 11.
- Meckel, M. (1996) *Niemcy- doświadczenia z dyktaturą*, referat z 20. 03.
- Mehlhorn, L. (2000) "Niemcy wschodni: dziesięć lat po zjednoczeniu", *Więź* 505, listopad.
- Naimark, N. M. (1997) *Die Russen in Deutschland. Die Sowjetische Besatzungszone 1945 bis 1949*, Berlin.
- Neubert, E. (1997) *Geschichte der Opposition in der DDR 1949-1989*, Bundeszentrale für politische Bildung, Schriftenreihe Band 346, Bonn.
- Olschowsky, B. (2001) "Die SED im Drang nach Osten? Der Territorialgewässerstreit zwischen DDR und Polen 1985 bis 1989", *Deutschland Archiv*, br. 5.
- Schuster, R. (1963) *Deutschlands staatliche Existenz im Weiderstreit politischer und rechtlicher Gesichtspunkte 1945-1963*, München.
- Skibiński, J. (1982) *Problemy normalizacji stosunków NRD-RFN*, Warszawa.
- Skibiński, J. (1984) *Zachodnioniemiecka doktryna w sprawie Niemiec*, Warszawa.
- Slepowronski, T. (2005) "NRD kontra PRL", *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, br. 9-10.
- Straube, P. (1996) *Katholische Studentengemeinde in der DDR als Ort eines ausseruniversitären studiums*, Leipzig.
- Techman, R. (1994) "Sfera radziecka w procesie szczecińskim w latach 1947-1955", *Zapiski Historyczne*, sv. 59, br. 1.
- Umowa między PRL a NRD w sprawie rozgraniczenia obszarów morskich w Zatoce Pomorskiej, *Zbiór dokumentów*, 1990, br. 2.
- Weber, N. H. (1999) *Die Oder überqueren. Deutsch-polnische Begegnungen in Geschichte, Kultur und Lebensalltag. Interdisziplinäre Studien zum Verhältnis von Migrationen, Ethnizität und gesellschaftlicher Multikulturalität*, sv. 10, IKO – Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt/M.
- Weiss, K., Kreyssig, L. (1998) *Prophet der Versöhnung*, Gerlingen.
- Wóycicki, K. (2000) "Dwie twarze NRD", *Więź*, listopad.
- Zehn – Punkte – Programm zur Überwindung der Teilung Deutschlands und Europas, Vorgelegt vom Bundeskanzler, Helmut Kohl, in der Haushaltsdebatte des Deutschen Bundestages am 28. November 1989*, *Europa-Archiv* (br. 24/1989).

German Democratic Republic – Neighbour of Poland: Faces of Friendship and Faces of Transformation

SUMMARY The government, with chancellor Konrad Adenauer as its head, announced on 21st of September 1949 the creation of the Federal Republic of Germany. In response, the Soviet Union transformed its sphere of influence into a separate state proclaimed by the German Folk Council on 17th of October 1949, and named it the German Democratic Republic. This country, including in its territory a small part of Germany, could not become the national state of the German people, but it did become the front country of the 'Soviet Bloc', with a high level of concentration of Russian military forces. The division of Germany by such means as the Berlin Wall was indeed unique. The Polish people and the Eastern Germans lived next to each other, in the same 'bloc'. The rhythm of their lives in the post-war reality/history was not very different. The article points to similar problems, protests and conflicts. The literature in GDR, like the literature in Poland, was the basic force of spiritual and political changes. The year 1976 was crucial in the creation of political opposition. The communist power came to an end in 1989. The peaceful revolution in GDR and the structural/constitutional changes in Poland brought a new quality of cooperation and neighborly relations between the two countries.

KEYWORDS GDR – German Democratic Republic, SED – Socialist Unity Party of Germany, German Protestant Church, German-Polish conflict of 1985-1989, Soviet bloc (Soviet Union), political opposition, socialist social reforms, social changes/transformations